

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ

Қўлёзма ҳуқуқида

УДК:313. 339. 133+33.101.262 (575.1)

ТУРСУНОВ ШУХРАТ ҲАМИДОВИЧ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ҚАШҚАДАРЁ ВИЛОЯТИДА
ТАРКИБИЙ ЎЗГАРИШЛАР ВА ИҚТИСОДИЁТДА
ДИВЕРСИФИКАЦИЯ ҚИЛИШ ЖАРАЁНИДА
МЕҲНАТ РЕСУРСЛАРИНИ БОШҚАРИШНИ
ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

08.00.13 – «Менежмент ва маркетинг»

Иқтисод фанлари номзоди илмий
даражасини олиш учун ёзилган диссертация

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т И

ТОШКЕНТ- 2009

331 (043.3)

T-87

Диссертация иши Г.В.Плеханов номидаги Россия Иктисодиёт академиясининг Тошкент шаҳридаги филиалида бажарилган.

Илмий раҳбар:

иктисод фанлари доктори, профессор
Абдурахмонов Қаландар Хўжаевич

Расмий оппонентлар:

ЎзР ФА Академиги, иктисод фанлари
доктори, профессор
Ғуломов Саидахрор Саидахмадович

иктисод фанлари номзоди
Нуриiddинова Адиба Газиевна

Етакчи ташкилот:

Ўзбекистон Республикаси Фанлар
академияси Иктисодиёт институти

Диссертация 2009 йил “23” декабр соат 9:00 да Тошкент давлат иктисодиёт университети қошидаги иктисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун диссертациялар ҳимояси бўйича Д067.06.01 рақамли Ихтисослашган кенгаш мажлисида ҳимоя қилинади.

Манзил: 100003, Тошкент шаҳри, Ўзбекистон шох кўчаси, 49.

Диссертация билан Тошкент давлат иктисодиёт университети кутубхонасида танишиш мумкин.

Автореферат 2009 йил “21” ноябр да тарқатилди.

Ихтисослашган кенгаш
илмий котиби, и.ф.д.
профессор

Б.Б.Беркинов

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ УМУМИЙ ТАВСИФИ

Мавзунинг долзарблиги. Аҳолининг иш билан бандлигини таъминлаш давлат томонидан ижтимоий-меҳнат муносабатларини бошқаришнинг энг муҳим ва устувор йўналиши, мамлакат иқтисодиёти ижтимоий йўналтирилганлигининг асосий мезони ҳисобланади. Ҳозирги жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида иқтисодиётда таркибий ўзгаришларини, диверсификация тадбирларини амалга ошириш меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланишнинг ҳал қилувчи омилidir.

Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов: «Бугунги кунда мамлакатимизни, аввало, иқтисодиётимизни ислоҳ этиш, эркинлаштириш ва модернизация қилиш, унинг таркибий тузилишини диверсификация қилиш борасида амалга оширилаётган, ҳар томонлама асосли ва чуқур ўйланган сиёсат бизни инқирозлар ва бошқа таҳдидларнинг салбий таъсиридан ҳимоя қиладиган кучли тўсиқ, айтиш мумкинки, мустаҳкам ва ишончли ҳимоя воситасини яратди»¹, деб таъкидлади.

Мамлакатда ишсизлик муаммоларининг кескинлашуви бозор иқтисодиётига ўтиш даврининг дастлабки йиллари, иқтисодий тизимнинг трансформацияланиши ва иқтисодиёт тузилмасининг ўзгариши бошланган босқичга тўғри келди. Ўзбекистон Республикасини тараққий эттириш моделига асосан, давлат бош ислохотчи сифатида меҳнат ресурсларини бошқаришдаги ниҳоятда мураккаб ва оғир муаммоларни оқилона ҳал этишга қаратилган усулларни қўлади ва бундай ёндашув ўзини тўла оқлади.

Аmmo 2008 йилда бошланган глобал молиявий-иқтисодий инқироз жаҳоннинг деярли ҳамма мамлакатларида иш билан бандлик муаммоларини яна мураккаблаштириб юборди. Бу иқтисодиётдаги рецессия, компания ва фирмаларда ишлаб чиқариш ҳажмларининг кескин камайиб кетиши, қатор ҳолларда эса корхоналарнинг ёпилиши билан боғлиқ ҳолда юз берапти. Ана шундай вазиятда давлат бошқарув органлари олдида ижтимоий-меҳнат муносабатлари, энг аввало, меҳнат бозоридаги ниҳоятда юқори даражадаги рақобат билан боғлиқ муаммоларини ҳал этишга тубдан янгича ёндашиш вазифаси турибди.

Ўзбекистон Республикасида жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг салбий оқибатларини бартараф этиш бўйича 2009-2012 йилларга мўлжаллаб қабул қилинган Инқирозга қарши чоралар дастурида корхоналарни модернизация қилиш, техник ва технологик қайта жиҳозлашни янада жадаллаштириш, замонавий, мослашувчан технологияларни кенг жорий этиш, экспортни ҳамда ички бозорни рағбатлантириш, қатъий тежамкорлик тизимини жорий этиш асосида иқтисодиётда барқарор ўсиш суръатларини таъминлаш энг устувор вазифалар сифатида белгиланганлиги, пухта ўйланган ва ҳаёт тажрибасидан ўтган ислохотларнинг мантикий давоми бўлмоқда.

¹ Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йуллари ва чоралари. -Т.: Ўзбекистон. 2009. - 31 б.

Иқтисодиётда таркибий ўзгаришлар ва диверсификациялаш жараёнида меҳнат ресурсларини бошқариш муаммоларини тадқиқ этиш долзарблиги, биринчи навбатда, бу энг муҳим ижтимоий-иқтисодий масала эканлиги билан белгиланади. Чунки, иш билан бандлик мамлакатни ҳар бир фуқаросининг меҳнат қилиш конституциявий ҳуқуқини амалга ошириш кафолати, унинг ўзи ва оиласи муносиб турмуш кечириши учун ҳаётини зарурат бўлибгина қолмасдан, меҳнат ресурсларини самарали такрор ҳосил қилиш манбаи, иқтисодиётни янада ривожлантириш ва жамият манфаатларига хизмат қиладиган юқори унумли меҳнат мотивациясининг асосий омилidir.

Шу сабабдан ҳам Қашқадарё вилоятида иқтисодиётда чуқур таркибий ўзгаришлар ва диверсификациялашни амалга ошириш жараёнида меҳнат ресурсларини бошқариш, меҳнат бозорини тартибга солиш, аҳолининг иш билан бандлик даражасини ошириш механизмларини такомиллаштириш гоят муҳим тадқиқот йўналиши ҳисобланади.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Иқтисодиёт фанида иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни амалга ошириш ва диверсификациялаш, меҳнат ресурсларини бошқаришнинг илмий асослари Рикардо Д., Кейнс Ж.М., Гелбрейт Ж., Вальрас Л., Хейнц Л., Макконелл К., Брю С., Тейлор Ф., Хайек Ф., Харрад Р., Шумпетер Й., Хикс Ж., Филиппс А., Фридмен М., Стенд Г. ва бошқалар томонидан ишлаб чиқилган. Меҳнат бозорини тартибга солиш, меҳнат ресурсларини бошқариш илмий муаммолари МДҲ мамлакатлари иқтисодчи олимларидан Волгин Н., Горелов Н., Журавлев П., Карташев С., Кибанов А., Кулапов М., Маслова И., Никифорова А., Одегов Ю., Ракитский Б., Романенкова Г., Рофе А., Руденко Г. ва бошқалар асарларида ўз ифодасини топган.

Мамлакат олимлари Абдурахмонов К., Абулқосимов Х., Вороновский Ю., Зайнутдинов Ш., Зокирова Н., Максакова Л., Муртазина Р., Рахимова Д., Сотволдиев А., Убайдуллаева Р., Умурзоқов Б., Холмўминов Ш., Хўжаев Н., Худойбердиев З. ва бошқаларнинг илмий асарларида Ўзбекистон Республикасида иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни амалга ошириш ва диверсификациялаш, меҳнат бозорининг, шу жумладан минтақавий меҳнат бозорларининг шаклланиши ва ривожлантирилиши, меҳнат ресурсларини бошқариш ва улардан фойдаланиш самарадорлиги, аҳолининг иш билан бандлиги муаммоларининг турли жиҳатлари таҳлил этилган.

Шу билан бир қаторда бевосита алоҳида минтақа иқтисодиётида таркибий ўзгаришларни амалга ошириш ва диверсификациялаш, меҳнат ресурсларини бошқариш муаммолари етарлича тадқиқ этилмаган. Ушбу ҳолатлар тадқиқот мақсади ва вазифалари доирасини белгилаб берди.

Диссертация ишининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация Г.В.Плеханов номидаги Россия иқтисодиёт академияси Тошкент шаҳридаги филиалининг илмий-тадқиқот ишлари режаси доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади - Ўзбекистон Республикаси, хусусан Қашқадарё вилоятида жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози таъсирини ҳисобга олган ҳолда иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни амалга ошириш ва диверсификациялаш жараёнида меҳнат ресурсларини бошқариш ва меҳнат бозорини тартибга солиш механизмларини такомиллаштириш, аҳолининг иш билан бандлик даражасини ошириш юзасидан илмий тақриф ва амалий таъсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқот вазифалари. Белгиланган мақсадга мувофиқ куйидагилар тадқиқотнинг вазифалари ҳисобланади:

- Ўзбекистон Республикасида, шу жумладан Қашқадарё вилоятида меҳнат ресурсларини бошқаришни такомиллаштириш бўйича давлат сиёсатини асослаш;

- Қашқадарё вилоятини ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш, маҳаллий демографик ҳамда ҳудудий меҳнат бозорининг асосий хусусиятларини очиб бериш, меҳнат ресурсларининг таркиби ва сифатини таҳлил қилиш;

- вилоятда ишлаб чиқилган 2009-2012 йилларга мўлжалланган Инқирозга қарши чоралар ҳудудий дастури доирасида минтақа иқтисодиётида таркибий ўзгаришларни ва диверсификациялашни амалга ошириш устувор йўналишлари ҳамда бу жараённинг меҳнат ресурсларини такомиллаштиришга таъсирини тадқиқ этиш;

- Қашқадарё вилоятида меҳнат ресурсларини бошқариш самарадорлигини ошириш, минтақа меҳнат бозорида иш қучига талаб ва тақриф мутаносиблиги, аҳолининг иш билан бандлигини тартибга солишга қаратилган асосий устувор йўналишларни белгилаш;

- миграция жараёнларининг вилоятдаги меҳнат ресурсларининг ҳаракатчанлигига таъсирини таҳлил этиш ва бу жараённи бошқаришни такомиллаштириш йўллари аниқлаш;

- Қашқадарё вилояти меҳнат органларининг минтақа меҳнат ресурсларини бошқаришни такомиллаштиришдаги ролига баҳо бериш;

- вилоят меҳнат ресурсларининг иш билан бандлиги даражасини ошириш воситаси сифатида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик, хусусан қасаначиликни жадал ривожлантириш имкониятларини баҳолаш.

Тадқиқот объекти - Қашқадарё вилояти иқтисодиёти соҳалари ва меҳнат ресурсларидир.

Тадқиқот предмети – Қашқадарё вилояти иқтисодиётида таркибий ўзгаришларни амалга ошириш ва диверсификация қилиш жараёнида минтақада меҳнат ресурсларини бошқариш жараёнлари ҳисобланади.

Тадқиқот усуллари. Диссертация ишида статистик, математик, иқтисодий таҳлил, қиёсий таққослаш, тизимли ёндашув, умумлаштириш, гуруҳлаш, илмий абстракция ва бошқа усуллардан фойдаланилди.

Тадқиқотнинг назарий ва методологик асосини Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Ўзбекистон Республикаси меҳнат кодекси, Ўзбекистон Республикаси қонуллари, Ўзбекистон Республикаси Президенти

фармонлари ва қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов асарлари ва маърузалари, шунингдек мамлакат ва чет эл олимларининг иқтисодиётда таркибий ўзгаришлар ва диверсификациялашни амалга ошириш, меҳнат ресурсларини бошқариш, аҳолининг иш билан бандлиги масалаларига доир илмий ишлари, вақтли матбуотда чоп этилган илмий мақолалар ташкил этди.

Тадқиқотнинг статистика базасини Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги, Ўзбекистон Республикаси Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги, Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси, бошқа вазирлик ва идораларнинг, Қашқадарё вилояти Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш бош бошқармаси, Статистика бошқармасининг статистика материаллари ва маълумотлари ташкил этади.

Ҳимояга олиб чиқилаётган асосий ҳолатлар:

- Ўзбекистон Республикаси, шу жумладан Қашқадарё вилоятида меҳнат бозорини шакллантиришда меҳнат ресурслари ва уларни бошқаришнинг илмий- услубий асослари;

- Қашқадарё вилоятини ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш, минтақадаги демографик вазият, иқтисодиётни таркибий ўзгартириш ва диверсификациялашнинг ўзига хос хусусиятлари;

- инкирозга қарши чоралар ҳудудий дастури доирасида минтақа иқтисодиётида таркибий ўзгаришларни ва диверсификациялашнинг меҳнат ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш йўллари;

- минтақавий меҳнат бозорида иш кучига талаб ва таклиф мутаносиблиги, аҳолининг иш билан бандлиги даражасини оширишга қаратилган устувор чора-тадбирлар;

- минтақа меҳнат ресурсларини бошқаришни такомиллаштиришда вилоят меҳнат органларининг роли;

- вилоятда меҳнат ресурсларининг иш билан бандлиги даражасини оширишда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик, касаначилик, хизмат кўрсатиш ва сервис соҳаларини ривожлантириш бўйича тавсиялар.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги:

- Қашқадарё вилоятида иқтисодиётда ўтган йилларда таркибий ўзгаришларни амалга ошириш ва диверсификация қилиш жараёнларида меҳнат ресурсларидан фойдаланиш самарадорлиги баҳоланган ва умумлаштирилган, шу асосда меҳнат ресурсларининг иш билан бандлиги минтақавий дастурларини янада такомиллаштириш бўйича тавсиялар ишлаб чиқилган;

- жаҳон молиявий-иқтисодий инкирози шароитларида меҳнат ресурсларини минтақада бошқариш хусусиятлари аниқланган;

- минтақавий меҳнат бозорини тартибга солиш ва уни бошқаришнинг давлат сиёсатини амалга ошириш воситалари асосланган;

- вилоятда меҳнатга лаёқатли аҳолининг шаклланиши, ривожланиши тенденциялари, уларнинг туман ва шаҳарлар бўйича тақсимланиши хусусиятларини ўрганиш натижасида минтақани ижтимоий-иқтисодий

ривожлантириш истиқболли режалари ҳисобга олинган ҳолда меҳнат ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш прогноз вариантлари тавсия этилган;

- вилоятдаги меҳнат ресурслари ҳаракатчанлигига миграция жараёнларининг таъсири ва бу жараёни бошқаришни такомиллаштириш йўллари тавсия этилган;

- вилоят меҳнат ресурсларининг иш билан бандлиги даражасини оширишда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик, хусусан касаначиликнинг устувор аҳамияти асослаб берилган;

- минтақа меҳнат ресурсларини бошқаришни такомиллаштиришда вилоят меҳнат органларининг ролини ошириш бўйича тавсиялар ишлаб чиқилган.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти.

Диссертация ишининг натижалари, хулоса ва амалий тавсиялари мамлакат ва унинг минтақаларида, хусусан Қашқадарё вилояти иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни амалга ошириш ва диверсификация қилиш жараёнида меҳнат ресурсларини бошқариш, меҳнат бозорини тартибга солишда фойдали илмий манба вазифасини ўтай олади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти улардан жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитларида минтақавий меҳнат бозорини тартибга солишни, меҳнат ресурсларини бошқаришни янада такомиллаштиришда, аҳолининг иш билан бандлиги вилоят дастурларини ишлаб чиқиш, меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш истиқболли режаларини тузишда фойдаланиш имкониятлари билан белгиланади. Диссертация материалларидан олий ва ўрта махсус таълим юртрларининг иқтисодиёт билан шуғулланувчи талабалари учун мўлжалланган “Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси”, “Инсон ресурслари иқтисодиёти ва уни бошқариш”, “Меҳнат бозори иқтисодиёти” ўқув дастурларини такомиллаштириш ва маъруза матнларини тайёрлашда фойдаланиш мумкин.

Натижаларнинг жорий қилиниши. Диссертация иши юзасидан ишлаб чиқилган амалий тавсиялар Қашқадарё вилояти Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш бош бошқармаси (Қашқадарё вилояти хокимлиги Меҳнат ва аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш бош бошқармасининг 2009 йил 23 мартдаги 439-сон маълумотномаси), ҳамда Қарши шаҳар Меҳнат, иш билан таъминлаш ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш муаммоларини ўрганиш бошқармаси (Қарши шаҳар Меҳнат, иш билан таъминлаш ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш муаммоларини ўрганиш бошқармасининг 2009 йил 24 мартдаги 1-02/220-сон маълумотномаси) томонидан амалиётга жорий этилди.

Ишнинг синовдан ўтиши. Диссертациянинг асосий ғоялари ва натижалари Г.В.Плеханов номидаги Россия иқтисодиёт академиясининг Тошкент шаҳар филиали назарий-методологик семинари, Тошкент давлат иқтисодиёт университети назарий семинари, Қарши давлат университети иқтисодиёт факультети ҳузуридаги назарий-методологик семинаридан

синовдан ўтган ҳамда “Экономические реформы в социально-трудовой сфере” (Ташкент, 2006 г.), Двадцатые Международные Плехановские чтения “Актуальные проблемы экономического развития в современных условиях” (Москва, 2007 г.), «Международный опыт создания финансово-промышленных групп и проблемы совершенствования корпоративного управления в Узбекистане». (Ташкент, 2008 г.), “Аҳоли бандлиги ва фаровонлигини оширишда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ўрни” (Тошкент, 2008 й.) халқаро ва республика илмий-амалий конференцияларида баён қилинган ва маъқулланган.

Шунингдек, диссертация иши Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Иқтисодиёт институтида, Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги қошидаги Илмий марказда, Тошкент давлат иқтисодиёт университети қошидаги Д.067.06.01 рақамли Ихтисослашган кенгаш илмий семинарида муҳокама қилиниб, ҳимояга тавсия этилган.

Натижаларнинг эълон қилинганлиги. Диссертация иши юзасидан жами 8 та илмий мақола ва тезислар чоп этилган бўлиб, шундан 2 та мақола хорижий илмий нашрларда чоп этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация иши таркибий жиҳатдан кириш, уч боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан ташкил топган. Тадқиқот ишининг умумий ҳажми 152 бетдан иборат бўлиб, 22 та расм ва 21 та жадвални ўз ичига олган.

Диссертациянинг кириш қисмида мавзунинг долзарблиги, тадқиқотнинг мақсади ва вазифалари асосланган, илмий янглиги ва амалий аҳамияти кўрсатиб берилган.

Диссертациянинг “**Меҳнат ресурсларини бошқаришнинг илмий-услубий асослари**” деб номланган биринчи бобида меҳнат ресурсларининг таркибий қисмлари, уларнинг ўзига хос жиҳатлари, меҳнат бозорининг шаклланиш қондалари ва тизими тавсифланган, Ўзбекистонда меҳнат ресурсларини тартибга солиш ва бошқариш бўйича давлат сиёсатини амалга ошириш воситалари асослаб берилган.

Диссертациянинг “**Жаҳон молиявий-иқтисодий инкнрози шароитида Қашқадарё вилоятида меҳнат ресурсларининг иш билан бандлиги даражасини оширишнинг асосий йўналишлари**” деб номланган иккинчи бобида Қашқадарё вилояти меҳнат бозорининг ҳозирги ҳолати таҳлил қилинган, меҳнат ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш, аҳолини иш билан банд қилиш ва янги иш ўрниларини яратиш, миграция жараёнларини бошқариш юзасидан илмий таклифлар ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Диссертациянинг “**Вилоятда меҳнат ресурсларидан фойдаланиш ва уни бошқариш механизмларини такомиллаштириш**” деб номланган учинчи бобида вилоятда жаҳон молиявий-иқтисодий салбий оқибатларини бартараф этиш омиллари сифатида касаначилик, хизмат соҳалари ҳамда кичик бизнесни ривожлантириш орқали янги иш ўрниларини яратиш, аҳолини иш билан бандлигининг прогноз вариантлари ва уларни амалга

оширишни бошқаришнинг худудий дастурини шакллантиришнинг услубий асослари ишлаб чиқилган.

Диссертациянинг якуний қисмида тадқиқот бўйича асосий хулосалар ҳамда натижаларидан фойдаланиш юзасидан таклифлар берилган.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Иқтисодиётни таркибий ўзгартириш, диверсификациялаш жараёнида меҳнат ресурсларини бошқариш, айниқса, ҳозирги жаҳон молиявий-иқтисодий инкрузи шароитида ниҳоятда муҳим аҳамиятга эгадир. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов шу муносабат билан “пухта ўйланган тараққиёт моделини танлаб, келажагимизни қуришга киришганимиз, кейинги йилларда эса иқтисодиётимизни ислоҳ этиш, эркинлаштириш ва модернизация қилиш, унинг таркибий тузилишини диверсификация қилиш борасида чуқур ўйланган сиёсатни амалга ошираётганимиз юртимизни ҳар қандай иқтисодий ҳавф-хатардан ҳимоя қиладиган кучли тўсиқ, таъбир жоиз бўлса, мустаҳкам ва ишончли ҳимоя воститасини яради”¹ деб уқтирди.

Иқтисодиёт фанида моддий ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатишнинг икки таркибий қисми – моддий ресурслар (хомашё, асбоб-ускуналар ва ҳоказола) ҳамда меҳнат ресурслари (муайян меҳнатни бажаришга қодир, билими, малака ва тажрибаси бор бўлган ходим) фарқланади. Иқтисодиёт фани ривожланиши турли босқичларида иқтисодиёт ёки ишлаб чиқариш ресурсларининг энг муҳим таркибий қисми – инсон ресурслари турлича – “иш кучи”, “меҳнат ресурслари”, “меҳнат салоҳияти”, “инсон омили”, “инсон капитали” деб номланиб келди. Иқтисодчи олимлар иш кучини инсон меҳнат жараёнида сарфлайдиган жисмоний ва маънавий қобилиятларининг мажмуаси сифатида баҳолашган. Иш кучи ва меҳнат ресурслари кўпинча бир маънода қўлланилади. Меҳнат салоҳияти, инсон омили, инсон капитали тушунчалари иқтисодиётда инсонга ресурс сифатида эмас, балки ишлаб чиқаришнинг асосий субъекти деб қаралиши билан боғлиқдир.

Бугунги кунда меҳнат ресурслари дейилганда одатда меҳнатга лаёқатли аҳоли тушунилади. “Меҳнат ресурслари – аҳолининг меҳнатга лаёқатли қисми бўлиб, улар жисмоний ва интеллектуал қобилиятлари орқали моддий бойлик ишлаб чиқаради ва хизматлар кўрсатади”². Мамлакатимиз иқтисодчи олими Ҳ.П.Абулқосимовнинг фикрича ҳам: “Меҳнат ресурслари – бу меҳнат қилиш қобилиятига эга бўлган аҳолини ифодалайди”³.

Халқаро Меҳнат Ташкилотининг услубиётига мувофиқ эса, меҳнат ресурслари меҳнатга лаёқатли ёшда бўлган меҳнатга лаёқатли аҳоли ҳамда

¹ Каримов И.А. Тарихи бой, бугуни гўзал, келажаги буюк шаҳар // “Халқ сўзи” газетаси 2009 йил 2 сентябрь.

² Экономика труда: Учебник. / под ред. П.Э. Шлендера и Ю.П.Кокина. –М.: Юристъ. 2002. - С. 75.

³ Ижтимоий-иқтисодий жараёнларни бошқариш/Абулқосимов Ҳ.П. ва бошқалар. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академияси. –Т. Ғ.Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. 2007. -236-237 б.

меҳнатга лаёқатли ёшдан ташқари ёшда (пенсиярлар ва ўсмирлар) меҳнат қилаётган шахсларнинг йиғиндисидир¹.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2007 йил 24 майдаги “Ишга жойлаштиришга муҳтож, меҳнат билан банд бўлмаган аҳолини ҳисобга олиш методикасини такомиллаштириш тўғрисида”ги 106-сон қарориди “Меҳнат ресурслари - меҳнатга лаёқатли ёшдаги меҳнатга лаёқатли аҳоли ҳамда меҳнатга лаёқатли ёшдан кичик ва катта ёшдаги ишлаётган шахслар”² эканлиги кўрсатишган.

Биз уларни умумлаштирган ҳолда меҳнат ресурсларига қуйидагича таъриф берамиз. “Меҳнат ресурслари – бутун жамиятнинг, яъни ижтимоий фаол аҳолининг меҳнат қилишга жамланма қобилиятидир”.

Ўзбекистон Республикасида меҳнат ресурсларини тартибга солиш ва бошқариш бўйича давлат сиёсати қуйидагиларни кўзда тулади:

- иқтисодиётда таркибий ўзгаришлар ҳамда диверсификациялаш тадбирларини амалга ошириш, иқтисодиёт реал секторини қўллаб-қувватлаш ҳисобига ишлаб чиқариш ҳажмларини кенгайтириш ҳисобига иш билан бандлик даражаси барқарорлигини таъминлаш;

- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик, хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини жадал ривожлантиришни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш орқали кўшимча иш ўрнилари сонини муттасил кўпайтириб бориш, яъни меҳнат ресурсларига талабни рағбатлантириш;

- меҳнат ресурсларининг иш билан бандлиги даражасини оширишнинг янги усул ва шаклларида самарали фойдаланиш, хўсусан касаначиликни жадал ривожлантириш учун барча шарт-шароитларни яратиш;

- меҳнат ресурслари ҳаракатчанлигини оилаларни иш кучи ортикча бўлган минтақалардан иш кучи етарлича бўлмаган минтақаларга кўчиб ўтишлари учун субсидиялар бериш ва кредитлар ажратиш йўли билан қўллаб-қувватлаш;

- меҳнат бозориди рақобатбардош бўлмаган ходимларни давлат томонидан ижтимоий муҳофаза қилиш.

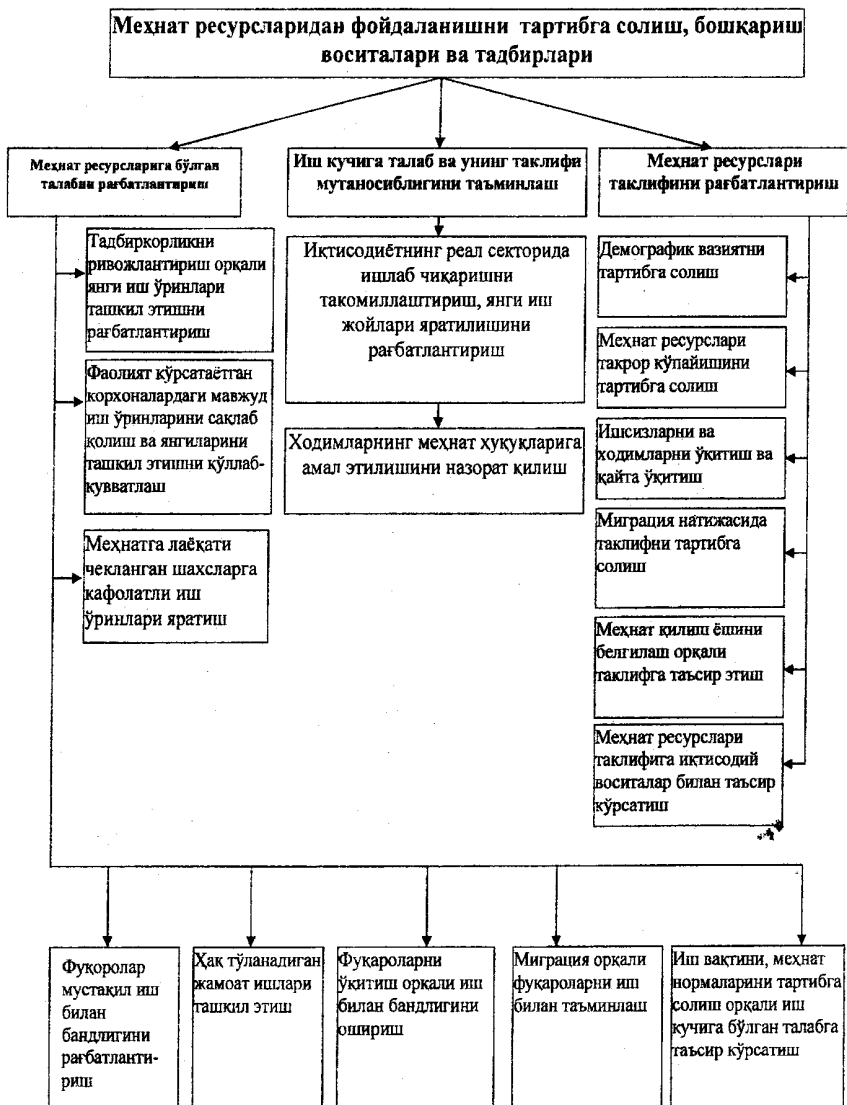
Шуларни иноватга олиб диссертацияда ушбу давлат сиёсатини амалга ошириш воситалари ва тадбирлари асосланган (1-расм).

Унга кўра, давлат меҳнат ресурсларига бўлган талаб ва тақлифни рағбатлантириш, уларни мутаносиблигини таъминлаш чоралари асосий аҳамиятга эга. Диссертацияда ана шу чораларни давлат иқтисодий, ташкилий ҳамда маъмурий- қонунчилик усуллари билан амалга ошириш йўллари ва шартлари кўрсатиб берилган.

Ўзбекистон Республикаси учун меҳнат ресурсларининг муттасил ортиб бориши ҳосидир. Бу биринчи навбатда, демографик жараёнлар билан боғлиқдир.

¹ Утинова С.С. Методологические подходы к анализу проблем занятости и рынка труда // -М.: Ж. Вопросы статистики. 2003. № 7. - С. 34.

²Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2007 йил 24 майдаги “Ишга жойлаштиришга муҳтож меҳнат билан банд бўлмаган аҳолини ҳисобга олиш методикасини такомиллаштириш тўғрисида”ги 106-сон қарори. www.lex.uz.

1-расм. Худудда меҳнат ресурсларидан фойдаланишни тартибга солиш ва бошқариш воситалари

Манба: муаллиф томонидан ишлаб чиқилган

Сўнги йилларда мамлакатда туғилиш бирмунча камайганига қарамадан (1992 йилдаги 2,3 % дан ҳозирги вақтдаги 1,1 % га) аҳоли сони тобора ортиб бормоқда. Мамлакатда 1997 йилда ҳар 1000 кишига нисбатан туғилиш 25,5 ни (табиий ўсиш 19,7 ни) ташкил этган бўлса, 2008 йилда – 23,6 (табиий ўсиш 12,6)¹ нафарга етди. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Аҳолишунослик бўлими прогнозларига мувофиқ Ўзбекистонда 2010 йилгача аҳоли сони яна 303,0 минг нафарга ёки 3,3% га кўпайиши кутиляпти².

Қашқадарё вилояти ҳам аҳолисининг интенсив кўпайиб бориши билан ажралиб туради. Вилоятда меҳнат ресурслари биргина 2008 йилда 2007 йилга нисбатан 3,7 % га кўпайиб, 1344,4 минг кишини ёки вилоят доимий аҳолисининг 55,0 % ни ташкил этди(1-жадвал), улардан 925,8 минг киши иқтисодий фаол ҳисобланади.

1-жадвал

Қашқадарё вилояти меҳнат ресурсларининг таркиби (2009 йил 1 январигача бўлган маълумот)

Вилоят туман ва шаҳарлари	Меҳнат ресурслари сони, минг кishi	пу жумладан			
		иқтисодий фаол аҳоли		иқтисодий фаол бўлмаган аҳоли	
		сони, минг киши	%	Сони, минг киши	%
Қарши шаҳри	134,6	91,4	67,9	43,2	32,1
Шаҳрисабз тумани	154,6	107,4	69,5	47,2	30,5
Яккабоғ тумани	107,9	74,8	69,3	33,1	30,7
Ғузур тумани	80,2	55,1	68,7	25,1	31,3
Дехқонobod тумани	56,7	39,1	69,0	17,6	31,0
Қамаш тумани	104,9	72,6	69,2	32,3	30,8
Қарши тумани	102,9	70,9	68,9	32,0	31,1
Касби тумани	77,9	53,2	68,3	24,7	31,7
Қитоб тумани	109,9	75,1	68,3	34,8	31,7
Косон тумани	111,8	77,5	69,3	34,3	30,7
Миришкор тумани	52,8	36,3	68,8	16,5	31,3
Муборақ тумани	49,0	32,7	66,7	16,3	33,3
Нишон тумани	56,6	38,8	68,6	17,8	31,4
Чироқчи тумани	144,6	100,9	69,8	43,7	30,2
Вилоят бўйича	1344,4	925,8	68,9	418,6	31,1

Манба: Қашқадарё вилояти Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш бош бошқармаси маълумотлари.

¹ Статистическое обозрение Узбекистана 2008 www.stat.uz.

² Инсон тараккияти тўғрисида маъруза: Ўзбекистон – 2005. www.undp.uz.

2008 йилда туғилганлар сони 64,1 минг кишини ташкил этди ёки 2007 йилга нисбатан 7,7 % га кўпайди. Туғилиш коэффициенти 25,2 промиллени ташкил этди, бу 2007 йилдагидан 1,3 промиллега орттиқдир. Вилоятда аҳолининг табиий ўсиши ҳар 1000 нафар кишига 2007 йилдаги 19,8 дан 2008 йилда 21,3 га етди, яъни аҳоли бир йилда 54,3 минг нафарга кўпайди. Бунинг 29,7 минг кишлоқ жойларига тўғри келади.

Шу билан бир қаторда мамлакатда меҳнат ресурсларидан фойдаланишда қатор муаммолар мавжудлигини кўрсатиш керак. Биринчи навбатда иқтисодиёт тармоқларида таркибий ўзгаришлар натижасида кишлоқ хўжалигида иш билан бандлар салмоғи сезиларли даражада камайди. Ширкат хўжаликларининг фермер хўжаликларга айлантирилиши маҳсулот бирлигига меҳнат сарфини 8,0-10,0% га камайтирди¹. Кўп жиҳатдан шу сабабли мазкур соҳада иш билан банд бўлганлар 1997 йилдаги 40,7 % (умумий иш билан банд бўлганларга нисбатан) 2008 йилда 28,1 % га тушиб қолди.

Шуларни инобатга олиб диссертацияда мавжуд меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланишда иқтисодиётда амалга оширилаётган таркибий ўзгаришлар ва диверсификациялашни аҳамияти ва ролига баҳо берилган. Иқтисодиётда диверсификация (лотинча “diversificatio” – “ўзгариш”, “хилма-хил”, “тараққиёт” маъносини англатади) – корхона (бирлашма)ларнинг фаолияти соҳалари турларининг кенгайиши, янгилан турилишидир². Диверсификация на фақат ишлаб чиқариш, балки хизмат кўрсатиш соҳаларида ҳам кенг қўлланилади. Диверсификация энг аввало юқори самарадорликка эришиш, бир тармоқ ёки соҳага боғланиб қолишга барҳам бериш ва турли соҳалар учун кенг имкониятлар очиш мақсадларда амалга оширилади. Диверсификация натижасида иқтисодиёт тармоқлари ва соҳалари учун хизмат кўрсатувчи инфратузилма кенг ривожланади, маҳсулот ва хизматлар экспортини ташкил этиш ва ривожлантириш учун пухта замин яратилади. Иқтисодиёт тармоқларини мутаносиб ва тизимли тарзда ривожлантириш асосида янги иш ўринларини нафақат ишлаб чиқаришда, балки хизмат кўрсатиш соҳаларида ҳам яратилади. Ҳозирги кунда диверсификация фан – техника тараққиёти ютуқларини кенгроқ қўллаётган йўналишларда намоён бўлмоқда. Масалан, телекоммуникация ва ахборот технологиялари, кимё, фармацевтика, машинасозлик соҳалари юқори илмталаб тармоқлар сирасига кириб, ушбу соҳаларда янги товарлар ва хизматларни ишлаб чиқариш имконияти кенгайиб бормоқда.

Мамлакатда 2000 йилда таркибий ўзгаришлар ва иқтисодиётни диверсификация қилиш бўйича ислохот ва янгиланишлар йўналиши аниқ белгилаб олинган эди. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов шу муносабат билан “бу йўналиш бугун ҳам ўз долзарблиги ва аҳамиятини йўқотмаган, кейинги йилларда ҳам йўқотмайди. Нега деганда биз иқтисодиётимиз ва мамлакатимизнинг жаҳон майдонидаги

¹ Инсон тараққиёти тўғрисида маъруза: Ўзбекистон - 2005 www.undp.uz - 44-б.

² Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 3-том. –Т.:2002. -289 б.

рақобатбардошлигини айнан мана шу ўта муҳим, ўзак вазифани бажариш орқалигина таъминлай оламиз¹, деб уқтирган.

Мамлакатимизда 2010 йилгача мўлжалланган иқтисодий таркибий ўзгартириш концепцияси доирасида ана шу вазифалар изчил амалга оширилмоқда. Мазкур концепциянинг устувор йўналишлари илмий ишда тақидланганидек, қуйидаги принципаал вазифаларни ҳал этишга қаратилган:

- иқтисодийнинг хом ашё етиштиришдан иборат бир томовламалигига чек қўйиш;

- истеъмолга тайёр, яъни тугалланган маҳсулот ишлаб чиқаришга ўтиш;

- импорт ўрнини боса оладиган товарларни иложи борича мамлакатнинг ўзида ишлаб чиқариш, импортга қарамликни чеклаш;

- маҳсулот сифати ва рақобатбардошлигини жаҳон бозори талаблари даражасига етказиб, мамлакат экспорт салоҳиятини ошириш;

- ишлаб чиқаришнинг истиқболли соҳаларига устуворлик бериб, барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш;

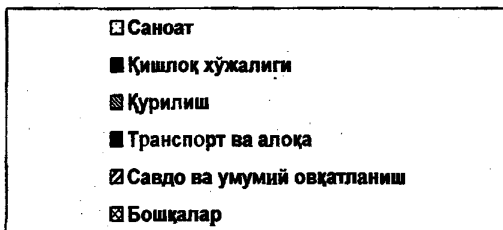
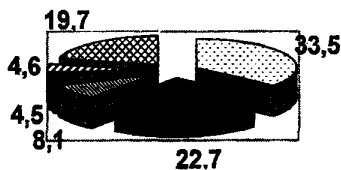
- меҳнат ресурсларининг оқилона бандлигини таъминлаш, янги технологияларга ўтиш, халқимизнинг миллий ва тарихий анъаналарига мос келадиган янги соҳаларни барпо этиш;

- ўзимизда ишлаб чиқариладиган товарлар ҳисобидан миллий бозорларни тўлдириш орқали халқ истеъмол молларининг муҳим турларига бўлган аҳоли талабларини тўлароқ қондириш.

Мамлакат иқтисодийдаги таркибий ўзгаришлар ва диверсификациялаш тадбирлари Ўзбекистоннинг ёнилғи ва доғ мустақиллигига эришиш имкониятини берди. Шу билан бир қаторда, саноат маҳсулотлари таркибий тузилишида ҳам сифат ўзгаришлари рўй бермоқда. Жумладан, ялли саноат маҳсулотлари ҳажмида ёқилғи-энергетика, кимё ва нефть-кимё саноати, машинасозлик ва металлни қайта ишлаш саноатининг улуши ортиб бормоқда.

Таҳлиллар шунини кўрсатдики, Қашқадарё вилояти иқтисодийда ҳам чуқур таркибий ўзгаришлар амалга оширилган. Натижада вилоятда 2008 йилда ялли худудий маҳсулот ҳажми 2831,6 млрд.сўмликка (2007 йилдагидан 11,7 % кўп) етди. Бунинг 948,6 млрд.сўмлигини саноат маҳсулотлари (33,5 %), 642,8 млрд.сўмлигини қишлоқ ҳўжалиги маҳсулотлари (22,7 %) ташкил этди (2-расм).

¹ Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шаронтида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. –Т.: Ўзбекистон. 2009. – 39 б.

2-расм. Қашқадарё вилояти ялпи ҳудудий маҳсулоти ҳажмида тармоқлар улуши (2008 й. %, ҳисобида)

Манба: Қашқадарё вилояти статистика бошқармаси маълумотлари.

Шу билан бир вақтда Қашқадарё вилоятида ишлаб чиқаришни диверсификация қилишни кўлаб қуватлаш учун инкирозга қарши чоралар ҳудудий дастури доирасида минтақа иқтисодиётининг реал сектори корхоналарига 76,2 млрд. сўм миқдорда кредитлар ажратилган, 181 та саноат корхонасида ишлаб чиқариш ҳаражатлари 20,0 % га – 168,0 млрд. сўмга қисқартирилиши кўзда тутилган.

2009 йил 1 январигача бўлган маълумотларга кўра, вилоятда фақат 2008 йилдаги иш кучи тақлифи 88,1 минг кишини ташкил этган. Уларнинг 54,4 % ёки 47,9 минг нафарини иш билан банд бўлмаган ҳолда фаол иш кидирувчилар ташкил этади. Вилоят меҳнат бозоридаги иш кучи тақлифини кондирриш мақсадида тегишли чора-тадбирлар кўриломқда. 2008 йилда 59,2 мингта ёки иш кучи тақлифининг 67,3 % учун янги иш ўринлари яратилди (2-жадвал).

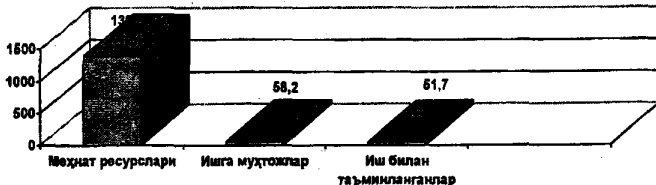
Қашқадарё вилояти туман ва шаҳарларидаги Иш билан бандликка кўмаклашувчи марказлар меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланишни таъминлаш учун муайян чораларни кўрмоқдалар. Айниқса ишга муҳтож аҳолини расмий рўйхатга олишни тартибга солишга эътибор кучайтирилган. Таҳлиллар кўрсатишчига, вилоят меҳнат органлари томонидан рўйхатга олинган ишга муҳтож фуқаролар сони 2008 йилда 58,2 минг кишини ташкил этган. Бу 2007 йилдагига нисбатан 55,6 минг кишига ёки 4,7 % кўпдир. Бу кўп жиҳатдан 2007 йил май ойидан бошлаб вилоятдаги ишга муҳтож аҳолини уйма-уй хатлов қилинганлиги самарасидир. Иш билан бандликка кўмаклашувчи марказлар томонидан рўйхатга олинган ишга муҳтож фуқароларни иш билан таъминлаш даражаси ҳам ортиб борган.

**Қашқадарё вилоятида меҳнат ресурсларини иш билан таъминлаш
дастури асосида янги иш жойлари ташкил этиш кўрсаткичлари
ўзгариши***

Кўрсаткичлар	2007 йилда	2008 йилда	
		Дастур бўйича	Амалда
Янги объектларни ишга тушириш ҳисобига	1844	1859	2569
Мавжуд ишлаб чиқаришларни кенгайтириш, улар қувватларидан самарали фойдаланиш ҳисобига	4436	4777	4925
Кичик корхоналар ва микрофирмаларни ташкил қилиш ҳисобига	6241	8723	9582
Тадбиркорликни ривожлантириш ҳисобига	4360	5096	6059
Фермер хўжалиқларини ташкил этиш ҳисобига	4360	5096	6059
Уй меҳнатини ташкил этиш ҳисобига	22038	21858	22984
Ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш ҳисобига	4258	3975	4150
Бозор инфратузилмасини ривожлантириш ҳисобига	1053	1564	1731
Вилоят бўйича	54225	54653	59191

Манба: Қашқадарё вилояти Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш бош бошқармаси маълумотлари.

Агар 2004 йилда бандликни бошқариш органларига мурожаат этиб, рўйхатга олинганларнинг 78,6 % иш билан таъминланган бўлса, 2005 йилда бу кўрсаткич – 80,5 %, 2006 йилда – 80,6 %, 2007 йилда эса 88,2 % га етган. Вилоят туман ва шаҳарларида 2008 йилда иш билан бандликка кўмаклашувчи марказларга мурожаат этган ишга муҳтожларнинг 88,8 %, ёки - 51,7 минг киши иш билан таъминланган (3-расм).

3-расм. Қашқадарё вилоятида 2008 йилда ишга муҳтож меҳнат ресурсларини рўйхатга олиш ва уларнинг иш билан таъминланиши даражаси, (миң киши ҳисобида)

Манба: Қашқадарё вилояти Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш бош бошқармаси маълумотлари.

Шу билан бирга амалга оширган тадқиқотларимиз Қашқадарё вилояти меҳнат органларининг меҳнат ресурсларининг иш билан бандлиги даражасини ошириш бўйича фаолиятларида муайян муаммолар ҳам борлигидан далолат беради. Бугунги кунда минтақавий меҳнат бозорида иш кучи таклифи унга талабдан юқорилиги сабабли тигизлик сақланиб қолмоқда. Шу билан бирга расмий маълумотлар туман ва шаҳарлардаги Иш билан бандликка кўмаклашувчи марказларга ишга мухтож аҳолининг атиги 30,0 % мурожаат қилишидан далолат беради¹. Шунинг учун меҳнат ресурсларини бошқаришни такомиллаштиришда меҳнат органларининг иш усулларини тубдан такомиллаштириш биринчи даражали вазифа ҳисобланади.

Вилоятнинг Дехқонобод, Қамаш, Қарши, Касби, Миришкор, Нишон ва Чироқчи туманларида меҳнат ресурсларининг иш билан бандлиги даражасини ошириш учун сервис ва хизмат соҳасини илдамроқ суръатларда ривожлантириш талаб этилмоқда. Косон ва Чироқчи туманларида эса, аҳолини турар жой билан таъминлашни яхшилаш учун қурилиш кўламлигини кенгайтириш, ипотека хизматини кенг жорий этиш керак. Шуларни ҳисобга олиб диссертацияда кичик бизнес, хизматлар кўрсатиш, уй хўжалиги ва касаначиликни ривожланишини қўллаб-қувватлаш орқали аҳоли бандлигини ошириш йўллари асосланган.

Меҳнат ресурсларига янги иш ўрнилари яратишда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни жадал суръатларда ривожлантириш ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлмоқда. Қашқадарё вилоятида 2009 йилнинг 1 январь ҳолатига рўйхатга олинган жами кичик бизнес субъектларининг сони 74865 тани ташкил қилади. Вилоят ялпи ички ҳудудий маҳсулоти ҳажмининг 50,9 % кичик бизнес субъектлари, шу жумладан 33,2 % кичик корхоналар ва микрофирмалар, 8,1 % яқка тадбиркорлар, 11,6 % деҳқон хўжаликлари улушига тўғри келади. Янги иш жойларининг 2008 йилда 34 мингтаси бевосита мазкур соҳада ташкил этилган. Вилоят иқтисодиётида иш билан банд меҳнат ресурсларининг 73,2 % (665,0 минг киши) кичик бизнес соҳасида меҳнат қилмоқда. Бу секторда иш билан банд бўлганларнинг асосий қисми 93,9 % и хусусий тадбиркорлик улушига тўғри келади.

Қашқадарё вилоятида хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантиришни жадаллаштириш чора-тадбирлари кўрилмоқда. 2008 йилда вилоятнинг Иш билан бандликка кўмаклашиш жамғармаси ҳамда тижорат банклари маблағлари ҳисобидан мазкур мақсадларга режадаги 770,7 млн. сўм ўрнига 2,9 млрд.сўм (шундан 536,5 млн.сўми Иш билан бандликка кўмаклашиш жамғармаси маблағлари ҳисобидан) маблағ ажратилган. Хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантириш бўйича вилоятда ишлаб чиқилган дастур режаси саккиз баравардан ҳам кўпроққа ошириб бажарилиб, 25395 та (шу жумладан қишлоқ жойларида 21651 та) янги иш ўринлари яратилган.

¹ Рудакова В. Польза кооперации// -Т.: Г. Правда Востока. 19 июля 2007 г.

Қишлоқ жойларида истикомат қилувчи аҳолини иш билан таъминлашда деҳқон хўжаликлари ташкил этилиши ҳам яхши самара бермоқда. Тахлиллар шунни кўрсатдики, Қашқадарё вилоятида ҳам 2003 йилдан буён қишлоқ аҳолисига қўшимча 19526 гектар ер майдонлари ажратилган. Шу билан бир каторда 2006-2008 йилларда тижорат банклари ва Иш билан бандликка қўмаклашиш жамғармаси маблағларидан 16,9 млрд.сўм кредит ажратилиб, 24,5 мингтадан кўпроқ кам таъминланган ва кўп болали оилаларга қорамол сотиб олишларига қўмаклашилган. Қишлоқ аҳолисига қўшимча ер майдонлари ажратилиши вилоятда деҳқон хўжаликлари сонини кўпайтириш имконини беради.

Меҳнат ресурсларини иш билан таъминлашда касаначиликнинг аҳамияти ҳам каттадир. Шунини инобатга олиб диссертацияда вилоятда уй меҳнати негизда касаначиликни йирик саноат корхоналари билан кооперация, буюртма шартномаси ҳамда онлавий тадбиркорлик асосида ривожлантириш йўллари асосланган.

Кейинги йилларда жаҳонда миграция жараёнлари кучайиб бормоқда. Меҳнат миграциясида донор мамлакатлар (иш кучини экспорт қилувчилар) ҳамда реципиент мамлакатлар (иш кучини импорт қилувчилар) фарқланади. Умуман олганда меҳнат миграцияси реципиент мамлакатнинг иш кучига бўлган эҳтиёжини таъминлайди, донор мамлакатларда эса иқтисодий фаол аҳолини эса иш билан бандлик даражасини оширишга хизмат қилади.

Қашқадарё вилоятида меҳнат фаолиятини чет элларда амалга ошираётган фуқаролар сони 2002-2006 йилларда жами 25,2 минг кишига етган¹. Вилоятда доимий яшаш жойидан узоқ муддатга чиқиб кетган фуқароларни аниқлаш ва аҳоли миграциясининг доимий мониторингини йўлга қўйилган. Туман ва шаҳарлардаги 597 та фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларда 2008 йил 1 сентябргача амалга оширилган мониторинг натжаларига кўра хорижий мамлакатларга ишлаш учун ноқонуний кетганлар сони 30,8 минг кишини ташкил этган эди. 2009 йил 1 февралдаги маълумотлар бу кўрсаткич 17,9 минг кишига тенг бўлган. Чет элларга ўзлари ишлаш учун кетганларнинг аксарият кўпчилиги – 98,2 % Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги, фақат 1,8 % бошқа узоқ хорижий мамлакатларда меҳнат фаолиятини амалга оширмоқдалар.

Ноқонуний меҳнат мигрантларининг аксарияти – 98,6 % эркаклардир. Бу тоифа аҳолининг маълумоти бўйича таснифланиши куйидагичадир. Уларнинг 7,0 % олий, 20,0 % ўрта махсус, 73,0 ўрта маълумотлилардир.

Қашқадарё вилоятида мазкур жараёнлар, айниқса демографик вазиятни ҳисобга олган ҳолда, шунингдек Инқирозга қарши чоралар ҳудудий дастури доирасида меҳнат ресурсларидан фойдаланиш чора-тадбирлари ишлаб чиқилган. Унга мувофиқ вилоятда 2009 йилда 51,7 мингта, 2010 йилда эса 52,2 мингта янги иш ўринлари ташкил этиш мўлжалланган. Шунини инобатга олиб илмий ишда уларнинг тармоқ таркиби кўрсаткичлари прогноз қилинган. Ҳисоб-китоблар кўсатишича, янги ишлаб чиқариш қувватларини ишга

¹ Қашқадарё вилояти Иш билан бандликка қўмаклашувчи марказ маълумотлари.

тушириш, мавжуд sanoat korxonalarini rekonstruktsiya qilish hisobiga 2010 йилда – 5,9 мингта янги иш ўринлари яратилади. Шунингдек, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш эвазига 2010 йилда 40,0 мингта қасаначиликни кенгайтириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш асосида мос равишда 4,3 ва 4,8 мингта қўшимча иш ўринлари барпо этилади.

Вилоятда таркибий ўзгаришлар ва иқтисодиётда диверсификациялаш жараёнларида меҳнат ресурсларини бошқаришни такомиллаштириш аҳолининг иш билан бандлиги даражасини оширишга хизмат қилади. Бу эса мамлакатда изчил амалга оширилаётган кучли ижтимоий сиёсатнинг энг устувор йўналишидир.

ХУЛОСА

Амалга оширилган тадқиқотлар натижасида Қашқадарё вилоятида таркибий ўзгаришлар ва иқтисодиётда диверсификация қилиш жараёнида меҳнат ресурсларини бошқаришни такомиллаштириш хусусиятлари таҳлил этилди ва умумлаштирилди, иш билан бандликнинг минтакавий дастурларини ишлаб чиқишда улардан фойдаланиш бўйича илмий хулосалар чиқарилиб, амалий тавсиялар тайёрланди. Улар қуйидагилардан иборатдир:

1. Мамлакатда кўп укладли иқтисодиётни шакллантириш, мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш, айниқса сўнгги йилларда иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришлар ва диверсификациялаш жараёнлари иш билан бандлик тизимида янги тенденцияларни юзага чиқарди. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик, қасаначилик, хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини жадал суръатларда ривожлантиришга устуворлик берилётганлиги, иқтисодиёт тармоқлари ва минтақалар, меҳнат фаолияти соҳалари ва турлари ўртасида меҳнатга лаёқатли аҳолининг интенсив ҳаракатланиши орқиб бориши, зарар кўриб ишлайдиган ва кам рентабелли қорхоналар фаолияти тўхталиши, меҳнат бозорларида иш қучига талаб ва таклиф ўртасидаги мувозанатсизлик ҳамда бошқа турли омиллар меҳнат ресурсларини қайта тақсимлашни кучайтирди.

2. Меҳнат ресурсларини самарали бошқариш учун Қашқадарё вилояти меҳнат потенциалини ҳисобга олиш зарур. Шундан келиб чиқиб, илмий ишда вилоят, шунингдек унинг туман ва шаҳарлари меҳнат потенциалининг миқдорий кўрсаткичларини ҳисоблаш усули таклиф этилган.

3. Иқтисодиётда таркибий ўзгаришлар ва диверсификациялаш жараёнлари кучайган ҳозирги шароитда вилоятда меҳнат ресурслари бандлиги, талаб ва таклиф муносиблигига эришиш жуда муҳимдир. Шунини инобатга олганда, аҳолининг иш билан барқарор бандлиги даражасини сақлаб туриш учун иқтисодиётнинг истиқболли тармоқларида мавжуд иш ўринларини сақлаб қолиш; иш билан бандлик таркибини такомиллаштириш, ишга муҳтож аҳолини меҳнат бозорида рақобатбардош қасб ва ихтисосликларга ўқитиш қўламларини кенгайтириш; кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни, хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини жадал суръатларда

ривожлантириш ҳисобига қўшимча иш ўрнилари яратиш; аҳолини, айниқса аёлларни иш билан таъминлашнинг янги шакли сифатида қасаначилик ҳаракатини янада кенгайтириш; меҳнат миграциясини тартибга солиш минтақада меҳнат ресурсларини бошқаришнинг устивор вазифалари ҳисобланади.

4. Вилоятда Инқирозга қарши чоралар ҳудудий дастури асосида меҳнат ресурсларини самарали бошқариш қуйидаги омилларни ўз ичига олади:

- минтақани ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш устувор йўналишларидан келиб чиққан ҳолда молия ресурсларини оқилона тақсимлашни таъминлаш;

- иш берувчиларнинг янги иш ўрнилари яратишга рағбатлантириш мақсадида уларга солиқ ва кредит имтиёзлари бериш, субсидиялар ажратиш;

- хўжалик юритувчи субъектларда ходимларни асоссиз равишда қисқартирилишини олдини олиш;

- корхоналарнинг банкротликка учраши ҳолларида улар ишчиларини иш билан таъминлаш учун ўқитиш ва қайта тайёрлашни кафолатлаш.

5. Инқироз шароитида минтақавий меҳнат бозори эгилювчанлигини таъминлаш мақсадида:

- иш кучига талаб ва таклиф муносиблигига эришиш учун ҳудудий, касб-ҳунарлар ва иқтисодий меҳнат бозорлари инфратузилмаларини ривожлантириш;

- бўш иш жойлари ва вақант лавозимлар тўғрисида аҳолини тезкор хабардор қилиш ишларини фаоллаштириш;

- минтақа ҳудудлари ва иқтисодиёт тармоқлари ўртасида иш кучи ҳаракатчанлигини оширишга қўмаклашиш.

6. Вилоят туман ва шаҳарларидаги Иш билан бандликка қўмаклашувчи марказлар фаолиятини такомиллаштириш учун қуйидагилар тавсия этилади:

- марказлар бошқарув таркибини мақбуллаштириш, улар фаолиятида манзиллик принципларини амалга ошириш, яъни асосий эътиборни аҳолининг ижтимоий муҳофазага муҳтож қатламларига қаратиш;

- ишга муҳтож аҳолини ҳисобга олишни янада такомиллаштириш;

- Иш билан бандликка қўмаклашиш жамғармаси маблағлари ҳисобидан янги иш ўрнилари яратишга кредитлар ажратиш ва субсидиялар бериш тажрибасини кенгроқ қўллаш;

- вақтинчалик ва жамоат ишлари ташкил этиш қўламларини янада кенгайтириш;

- иш кучи таклифи унга талабдан юқорилигини ҳисобга олган ҳолда Дехқонобод, Қамаш, Қарши, Касби, Миришкор, Нишон ва Чирокчи туманларида аҳолининг иш билан бандлиги даражасини ошириш учун сервис ва хизмат соҳасини илдамроқ суръатларда ривожлантириш тадбирларини амалга оширишга қўмаклашиш;

- “Қишлоқ тараққиёти ва фаровонлиги йили” ҳудудий дастури доирасида қишлоқ жойларида, айниқса Косон ва Чирокчи туманларида турар

жой қурилиши кўламларини кенгайтириш, ипотека хизматини кенг жорий этиш чораларини кўриш.

7. Вилоятда аҳолини, айниқса қишлоқ аҳолисини иш билан таъминлаш ҳудудий дастурларига қуйидагиларни киритиш тавсия этилади:

- қишлоқ жойларида саноат ишлаб чиқаришини жадал ривожлантириш, мева-сабзавот ва чорва маҳсулотларини қайта ишлаш бўйича замонавий техника ва технология билан жиҳозланган ихчам корхоналар ташкил этиш;

- қишлоқда қурилиш кўламларини кенгайтириш, янги обод турар жойлар, ижтимоий, маданий ва маиший иншоотлар барпо этиш;

- қишлоқ ижтимоий инфратузилмасини ривожлантириш, янги йўллар барпо этиш, электр, газ, ичимлик суви таъминотини тубдан яхшилаш ҳисобига, биринчи навбатда ёшларга мўлжалланган қўшимча иш ўрниларни яратиш тадбирларини киритиш.

8. Вилоятда меҳнат ресурсларини бошқаришни такомиллаштиришнинг устувор йўналишлари сифатида ҳар бир туман ва шаҳарда демографик вазият, ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш жорий ва истиқболли режалари ҳисобга олинган ҳолда аҳолини барқарор иш билан бандлигини, қўшимча иш жойлари яратишни таъминлашнинг молиявий манбаларини аниқлаш; меҳнат ресурслари баланси, ишсиз фуқароларнинг ёши ва жинси, ижтимоий ва касб гуруҳлари таркибини мунтазам таҳлил этиб бориш; минтақавий меҳнат бозорига ҳар бир касб ва иختисосликка талаб, иш кучи сифати мониторингини йўлга қўйиш ва шу асосда бошқарув қарорлари қабул қилиниши таъминланиши керак.

ЧОП ЭТИЛГАН ИЛМИЙ ИШЛАР РЎЙХАТИ

1. Турсунов Ш.Х. Занятость население в процессе регулирования рынка труда// «Экономические реформы в социально-трудовой сфере». Материалы международного научно-практического семинара. – Т.: 2006.-С.28-30

2. Турсунов Ш.Х. Социально-экономическое значение человеческого капитала в развитии общества // «Инвестицион ва инновацион лойиҳаларини ишлаб чиқиш, самарадорлигини баҳолаш ва уларни амалга ошириш» мавзусидаги халқаро илмий-амалий конференцияси материаллари. – Т.: Иқтисод-молия. 2006.-194-195 б.

3. Турсунов Ш.Х. Социально-экономическое развитие региона в условиях рыночной экономики //Двадцатые международные Плехановские чтения. –М. 2007. –С. 67-68.

4. Турсунов Ш.Х. Бозор иқтисодиётини ривожлантириш жараёнида аҳолини ижтимоий ҳимоялаш - муҳим вазифа // “Тармоқларда ҳисоб тизимларини такомиллаштириш ва халқаро андозаларга мослаштириш муаммолари” мавзусидаги республика илмий-амалий конференцияси маърузалари тўплами. – Т.: Фан. 2007 -162-164 б.

5. Турсунов Ш.Х. Меҳнат ресурслари шаклланишининг минтақавий хусусиятлари // Жамият ва бошқарув. – Т.: 2008, 1-сон. -123-124 б.

6. Турсунов Ш.Х. Мехнат бозорининг шаклланиши ва ривожланиши имкониятлари // Иқтисодийёт ва таълим. – Т.: 2008, 4-сон. -23-25 б.

7. Турсунов Ш.Х. Қашқадарё вилоятида аҳолининг иш билан бандлиги ва мехнат бозорининг ривожланиши// Материалы международной научно-практической конференции «Международный опыт создания финансово-промышленных групп и проблемы совершенствования корпоративного управления в Узбекистане». Часть 2. -М.2008. – С. 228-230

8. Турсунов Ш.Х., Узоков Н. Кичик бизнеснинг фермер хўжаликларининг ялпи ҳудудий маҳсулот ишлаб чиқаришдаги салмоғи// “Аҳоли бандлиги ва фаровонлигини оширишда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ўрни” республика илмий-амалий конференцияси материаллари. – Т.: Молия. 2008. – 77-80 б.

Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасига талабгор Турсунов Шухрат Ҳамидовичнинг 08.00.13-“Менеджмент ва маркетинг” ихтисослиги бўйича “Ўзбекистон Республикаси Қашқадарё вилоятида таркибий ўзгаришлар ва иқтисодиётда диверсификация қилиш жараёнида меҳнат ресурсларини бошқаришни такомиллаштириш” мавзусидаги диссертациясининг

РЕЗЮМЕСИ

Таянч (энг муҳим) сўзлар: меҳнат ресурслари, таркибий ўзгаришлар, диверсификациялаш, меҳнат ресурсларини бошқариш, меҳнат бозори, иш билан бандлик.

Тадқиқот объектлари: Қашқадарё вилояти иқтисодиёти тармоқлари ва меҳнат ресурслари.

Ишнинг мақсади: Қашқадарё вилоятида иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни амалга ошириш ва диверсификациялаш, меҳнат ресурсларини бошқариш, меҳнат бозорини тартибга солиш бўйича илмий таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқот методлари: диссертация ишида илмий натижалар олиш учун статистик, математик, иқтисодий таҳлил, қиёсий таққослаш, тизимли ёндашув, умумлаштириш, гуруҳлаш, илмий абстракция ва бошқа методлардан фойдаланилди.

Олинган натижалар ва уларнинг янгилиги: Қашқадарё вилоятида иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни амалга ошириш ва диверсификациялаш жараёнида минтақада меҳнат ресурсларини бошқариш самарадорлигини оширишнинг услуб ва воситалари аниқланди, аҳолининг иш билан бандлик даражасини ошириш минтақа хусусиятлари ва меҳнат бозори субъектлари нуктаи назаридан асосланди.

Амалий аҳамияти: тадқиқот жараёнида ишлаб чиқилган асосий илмий хулоса ва тавсиялардан Қашқадарё вилояти иқтисодиёти тармоқларида таркибий ўзгаришларни амалга ошириш ва диверсификациялаш жараёнида меҳнат ресурсларини бошқаришни янада такомиллаштириш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш, аҳолининг иш билан бандлиги вилоят дастурларини ишлаб чиқиш, меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш истиқболли режаларини тузишда фойдаланиш имкониятини беради. Диссертация материалларидан олий ва ўрта махсус таълим юртлирининг иқтисодиёт билан шуғулланувчи талабалари учун мўлжалланган “Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси”, “Инсон ресурслари иқтисодиёти ва уни бошқариш”, “Меҳнат бозори иқтисодиёти” ўқув дастурларини такомиллаштириш ва ўқитишда ҳам фойдаланиш мумкин.

Татбиқ этиш даражаси ва иқтисодий самарадорлиги: тадқиқот натижалари Қашқадарё вилояти Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш бош бошқармаси ҳамда Қарши шаҳар Меҳнат, иш билан таъминлаш ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш муаммоларини ўрганиш бошқармаси томонидан амалиётга жорий этилди (Қашқадарё вилояти ҳокимлиги Меҳнат ва аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш бош бошқармасининг 2009 йил 23 мартдаги 439-сон маълумотномаси) ва Қарши шаҳар Меҳнат, иш билан таъминлаш ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш муаммоларини ўрганиш бошқармасининг 2009 йил 24 мартдаги 1-02/220-сон маълумотномаси).

Қўлланиш (фойдаланиш) соҳаси: Минтақавий меҳнат бозорини тартибга солиш ва бошқариш дастурларини шакллантиришда фойдаланилади.

РЕЗЮМЕ

**диссертации Турсунова Шухрата Хамидовича на тему:
«Совершенствование управления трудовыми ресурсами
Кашкадарьинской области Республики Узбекистан в процессе
структурных изменений и диверсификации экономики» на соискание
ученой степени кандидата экономических наук по специальности
08.00.13. - «Менеджмент и маркетинг»**

Ключевые слова: трудовые ресурсы, структурные изменения, диверсификация, управление трудовыми ресурсами, рынок труда, занятость.

Объекты исследования: объекты экономики и трудовые ресурсы Кашкадарьинской области.

Цель работы: разработка научных предложений и практических рекомендаций по осуществлению структурных изменений и диверсификации в экономике Кашкадарьинской области, управлению трудовыми ресурсами, регулированию рынка труда.

Методы исследования: в диссертационной работе использованы методы современного менеджмента системного подхода, статического, экономического анализа, сравнения, группировки, научной абстракции и другие.

Полученные результаты и их новизна: в процессе осуществления структурных изменений и диверсификации в экономике Кашкадарьинской области выявлены методы и средства повышения эффективности управления трудовыми ресурсами, роста уровня занятости населения с учетом особенностей региона и субъектов рынка труда.

Практическая значимость: разработанные в процессе исследования основные научные выводы и рекомендации можно использовать в процессе осуществления структурных изменений и диверсификации в отраслях экономики Кашкадарьинской области, при разработке мер дальнейшего совершенствования управления трудовыми ресурсами, разработке областных программ занятости населения, составлении перспективных планов эффективного использования трудовых ресурсов, в совершенствовании учебных программ и преподавание курсов «Экономика и социология труда», «Экономика человеческих ресурсов и управление ею», «Экономика рынка труда», предназначенных для студентов высших и средних специальных образовательных учреждений, занимающихся экономикой.

Степень внедрения и экономический эффект: результаты исследования внедрены в практику Главным управлением труда и социальной защиты населения Кашкадарьинской области (справка № 439 от 23.03.09 г.) и Каршинским городским управлением труда, занятости и социальной защиты населения (справка № 1-02/220 от 24.03.09 г.)

Область применения: при формировании программ регулирования и управления региональным рынком труда.

RESUME

Thesis of Tursurov Shubrat Hamidovich on the scientific degree competition of the doctor of philosophy in economic sciences on specialty 08.00.13 - "Management and marketing" subject: "Improvement of labor resource management in process of the structural changes and diversifications of the economy in Kashkadarya region of the Republic Uzbekistan"

Key words: labor resource, structural changes, diversification, labor resource management, labor market, employment.

Subjects of research: spheres of the economy and labor resources of Kashkadarya region.

Purpose of work: to develop the scientific offers and practical recommendation on improvement of regulations of labor market and labor resource management, as well as on increasing job placement level of the population in process of the structural changes and diversifications in the economy of Kashkadarya region, considering influence of the world financial-economic crisis.

Methods of research: In research work were used methods of modern management, system approach, steady-state, economic analysis, comparative comparison, groups, scientific abstraction and other methods.

The results obtained and their novelty: In the process of the realization of the structural changes and diversifications in the economy of Kashkadarya region methods and facilities of increasing the efficiency of labor resource management, growing level of employment of the population considering particularities of the region and subjects of labor market were motivated.

Practical value, main scientific conclusions and recommendations designed during process of the study can be used in process of the realization of the structural changes and diversifications in branches of the economy of Kashkadarya region, in development of the measures of the further improvement of labor resource management and programs for employment of the population of the region, in formation perspective plans for efficient use of labor resource, in improvement and teaching of the scholastic programs "Economy and sociology of the labor", "Economy and management of human resources", "Economy of the labor market", intended for students of higher and secondary specialized educational institutions, concerning with economy.

Degree of embed and economic effectivity: The results of the research were introduced in practice to Headoffice of the labor and social protection of the population of Kashkadarya region (the reference NN439 from 23.03.09) and Karshi state office of the labor, employment and social protection of the population (the reference 1-02/220 from 24.03 .09.)

Field of application: at forming the programs of the regulation and management of the regional labor market.